УДК 81'373

Ф.Ф. Гыйлемшин,
А.Г. Гыйлемшина

XIX ГАСЫР АХЫРЫ – XX ГАСЫР БАШЫНДА ТАТАР ТЕЛЕНӘ ТӘРҖЕМӘ ИТЕЛГӘН КЫЙССА ЖАНРЫНДАГЫ ӘСӘРЛӘРДӘ СОМАТИЗМНАРНЫҢ КУЛЛАНЫЛЫШ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕ

(«Мең дә бер кичә», «Кырык вәзир», «Кәлилә вә Димнә», «Тутыйнамә» һәм «Әбүгалисина кыйссасы» әсәрләре мисалында)

Данная статья посвящена анализу соматизмов, использованных в татарских произведениях кысса, переведённых со староосманского и арабского языков в конце XIX – начала XX века. В рассмотренных произведениях группа соматической лексики употребляется активно и занимает одно из основных мест. Среди активно используемых соматизмов необходимо выделить следующие лексемы: *baš* (баш) ‘голова’, *jöz* (йөз) // *čährä* (чәһрә) // *čyraj* (чырай) ‘лицо’, *küz* (күз) ‘глаз’, *awyz* // *ağyz* (авыз) ‘рот’, *tel* (тел) ‘язык’, *deš/teš* (теш) ‘зуб’, *sač* (чәч) ‘волосы’ и и др.

Ряд соматизмов, таких как *barmaq* (бармак) ‘палец’, *ajaq* (аяк) ‘нога’, *tez* (тез) ‘колено’, *tän* (тән) // *bädän* (бәдән) ‘тело’, представлены в номинативном значении словами тюркского происхождения, ставшими основной частью литературного языка.

В текстах мы не встречаем частого лексического варьирования, однако четко фиксируем разветвлённую семантическую деривацию. Семантические возможности, наблюдаемые в татарском языке, представлены в них в достаточно полном объеме.

В этой группе преобладает тюрко-татарская лексика. Единичные случаи заимствований, являющиеся показателями письменных литературных традиций, в этой тематической группе постепенно вышли из употребления.

Ключевые слова: соматическая лексика, *keše* ‘человек’, *baš* ‘голова’, *küz* ‘глаз’, *qul* ‘рука’, «Тутиname», «Калила и Димна», жанр кысса, литературный язык.

This article is devoted to the analysis of somatisms used in the Tatar works of qissa translated from Old Ottoman and Arabic languages at the end of the 19th – beginning of the 20th centuries. In the works reviewed the group of somatic vocabulary is actively used and occupies one of the main places. Among the actively used somatisms it is necessary to highlight the following lexemes: baš ‘head’, jöz // čährä // čyraj ‘face’, küz ‘eye’, awyz // ağyz ‘mouth’, tel ‘tongue’, deš/teš ‘tooth’, sač ‘hair’, etc.

A number of somatisms such as barmaq ‘finger’, ajaq ‘leg’, tez ‘knee’, tän // bädän (бәдән) ‘body’ are represented in a nominative meaning by words of Turkic origin which have become the main part of the literary language.

In the texts we do not encounter frequent lexical variation but we clearly detect extensive semantic derivation. The semantic possibilities observed in the Tatar language are represented in them in a fairly complete manner.

Turkic-Tatar vocabulary predominates in this group. Isolated cases of borrowing which are indicators of written literary traditions gradually fell out of use in this thematic group.

Keywords: somatic vocabulary, keše ‘person’, baš ‘head’, küz ‘eye’, qul ‘hand’ “Tutiname”, “Kalila and Dimna”, kyiss genre, literary language.

XIX гасыр ахыры – XX гасыр башында татар әдәби теле барлыкка килә, милли әдәбият яңача үсеш ала, Көнчыгыш әдәбияты ядкәрләре татар теленә тәрҗемә ителә. «Тутыйнамә», «Кәлилә вә Димнә», «Мең дә бер кичә», «Кырык вәзир кыйссасы», «Әбүгалисина кыйссасы» кебек Шәрык дөньясының күркәм әсәрләре татар телендә дөнья күрә.

Бу мәкаләдә без XIX гасыр ахыры – XX гасыр башында татарчага тәрҗемә ителгән кыйссаларда ‘кеше’ төшенчәсе белән бәйле лексиканың кулланылу үзенчәлекләрен тикшерәбез.

Өйрәнелә торган текстларда «кеше» синонимик төркеме *adäm* ‘адәм’, *insan* ‘инсан’, *keše* ‘кеше’, *šäxes* ‘шәхес’, *bändä* ‘бәндә’ һәм *zat* ‘зат’ терминнары белән белдерелгән.

Тикшеренүләр нәтиҗәсендә әлеге сүзләрнең әсәрләрдә туры мәгънәдә кулланылуы ачыкланды. Әмма, кыйссаларның үзенчәлекләренә карап, текстларда теге яки бу лексеманың активлыгы күзәтелә. Мәсәлән, «Мең дә бер кичә» әкиятләрендә *адәм, кеше, инсан, шәхес* һәм *зат* сүзләренең еш кабатлануы күзәтелә: *Ul adäm wafat itde* [Әлҗилдүр-рәбигу, б. 136] ‘Ул адәм вафат булды’; *Ber adäm tora, qulynda cäjä berlän uq* [Әлф ләйлә, б. 77] ‘Бер адәм тора, кулында җәя белән ук...’; *Insan bundaj xatär waqytda joqlarmy* [Әлҗилдүс-сәдисү, б. 209] ‘Инсан мондый куркыныч вакытта йоклыймы инде?’; *Ber qajyqğa benmeš keše kiler* [Әлф ләйлә, б. 77]. ‘Көймәгә утырган бер кеше килер’; *Ul šäxes säneŋ janyŋa kileb cansyz bulyb cirgä tөšär* [Әлф ләйлә, б. 198] ‘Ул шәхес синең яныңа килеп, җансыз булып җиргә егылыр...’; *Ul zat kölmägä bašlab äjtde...* [Әлф ләйлә, б. 198] ‘Ул зат көлә башлап, болай диде...’.

Мисаллардан күренгәнчә, бирелгән контекстта бу сүзләрнең мәгънә төсмерләре әлләни аерылмый, алар барысы да гомумиләштерелгән семантикалы конкрет кешене белдерү процессында катнашалар.

«Кәлилә вә Димнә» әсәрендә *keše* ‘кеше’ лексемасы төрле фокуста кулланылган. Еш кына ул номинатив мәгънәдә очрый: *Allahy Täğalä kešene üksez qaldyrmasyn* [Кырык вәзир, б. 77] ‘Аллаһы Тәгалә кешене ятим итмәсен...»; *Ul keše ber jaqğa kitkäč tiz ük anyŋ urynyna kileb... utyrdy.* [Кәлилә вә Димнә, б. 35] ‘Ул кеше бер якка таба киткәч, (маймыл) тиз генә аның урынына килеп утырды...’.

Кайбер очракларда бу сүз туры мәгънәдә килеп, *saran* ‘саран’, *ğalim* ‘галим’ кебек аергычлар ярдәмендә, аңлатмалы яки билгеләүле контекстта кулланыла. Мәсәлән: *Saran keše dönja wä axirätdä xur bulyb, malyny fajdasyn kürmäs...* [Кәлилә вә Димнә, б. 27] ‘Саран кеше дөньяда да, ахирәттә дә хур булып, малының файдасын күрмәс’; *Oluğlyqqa ğalim keše lajyqraktyr* [Кәлилә вә Димнә, б. 20] ‘Галим кеше олылауга лаектыр’.

«Кәлилә вә Димнә» әсәрендә ‘кеше’ төшенчәсен белдерүдә *insan* сүзе дә актив очрый: *Insan watanyndan kiteb ğalim wä fazyllar belän saxäbät iteb kämalät tabmaq kiräklegenä išarät bar didelär* [Кәлилә вә Димнә, б. 12] ‘Инсан ватаныннан китеп, галим һәм фазыйльләр белән аралашып, камилләшүгә ирешү кирәклегенә ишарәт бар, диделәр’; *Cafany čikmägän insan safanyŋ qadren belmäs* [Кәлилә вә Димнә, б. 8] ‘Җәфаны күрмәгән инсан рәхәтнең кадерен белмәс’.

«Тутыйнамә» әсәрендә исә *keše* ‘кеше’ лексемасы өстенлек итә һәм туры мәгънәдә генә кулланыла: *Kešeneŋ hönär wä mäğrifäte bulğanda malğa ixtijacy bulmas* [Тутыйнамә, б. 5] ‘Кешенең һөнәре һәм мәгърифәте булганда малга ихтыяҗы булмас...’; *Tutyj üzenä qarağan kešegä šundyj jaqty jöze belän xuš ömidlek idär ide, här kürgän keše tutyjğa ğašyjq bulyb kitär ide* [Тутыйнамә, б. 56] ‘Тутый үзенә караган кешегә якты йөзе белән яхшы тәэсир итәр иде, һәр күргән кеше тутыйга гашыйк булып китәр иде...’; *Härmuz jortynda ber keše bar ide* [Тутыйнамә, б. 4] ’Хормуз сараенда бер кеше бар иде’.

«Әбүгалисина кыйссасы»нда ‘кеше’ төшенчәсен белдерүдә *keše* төрки сүзеннән тыш, *adäm* һәм *bändä* лексемалары да кулланыла. Мәсәлән: *Berničä kön ber jirdä qarar ideb sačyny kitäreb saqal wä tyrnaqlaryn kiseb adäm syjfatyna kerde* [Әбүгалисина, б. 17] ‘Берничә көн бер урында туктап, чәчен, сакал-мыекларын кисеп, адәм сыйфатына керде...’; *Bän ixsan itkänlärgä jaxšylyq itä torğan bändälärdän* [Әбүгалисина, б. 20] ‘Мин яхшылык иткәннәргә яхшылык итә торган бәндәләрдән’; *Bändä xatasyz bulmas* [Әбүгалисина, б. 47]. ‘Бәндә хатасыз булмас...’.

Шунысын да әйтеп үтәргә кирәк: өйрәнелгән әсәрләрдә *бәндә* сүзе хәзерге телгә хас кимсетүле мәгънәдә кулланылмый.

Кыйсса текстларында ‘кеше’төшенчәсе белән бәйле сүзләрнең тагын бер төркеме – соматик лексика (ягъни кеше тәненең төзелешенә бәйле терминнар) да шактый зур урын алып тора.

Кеше (яки хайван) гәүдәсенең тереклек өчен иң мөһим өлешләреннән берсе – баш, ул баш сөяге тартмасыннан һәм йөз (чырай) өлешеннән гыйбарәт [Татар теленең..., б. 432]. Тикшерелә торган әсәрләр текстларында әлеге төшенчә борынгы төрки *baš* «баш» [Әхмәтьянов, 1, б. 166] лексемасы ярдәмендә белдерелә, туры һәм күчерелмә (метафорик) мәгънәдә кулланыла: *Bašyn ajaqlary janyna bökeb, ülek kebek joqlady* [Әлҗилдүс-сәдисү, б. 208] ‘Ул, аякларын башын янына бөгеп куеп, үлек кебек йоклады’; *Mömkin qadär bašyŋny diwanalyqa salyb ğenlängän kešedäj bul...* [Тутыйнамә, б. 84] ‘Мөмкин

кадәр башыңны диванага салып, җенләнгән кешедәй бул’; *Uylyŋ bašyn kis, dide* [Кырык вәзир, б. 31] ‘Улыңның башын кис, диде’.

Кайбер очракларда, *baš* лексемасының синекдохага әверелүе күзәтелә, ягъни баш «бәхетсезлекләр юнәлдерелгән объект булып тора» [Горды, с. 128]: *Bu bašyna kilgän jömlä bäla janyndayy wäzirdän buldy* [Әлф ләйлә, б. 139] ‘Бу башына килгән барлык бәла-каза янәшәсендәге вәзирдән булды’; *Anyŋ da bašyna ber bälä kilmäsen* [Әбүгалисина, б. 8] ‘Аның да башына берәр бәла килмәсен...’.

Тикшерелә торган әсәрләр текстларында ‘йөз’, ‘бит’ төшенчәсе *jöz* лексемасы һәм *čährä, čyraj* алынмалары ярдәмендә белдерелә: *matur jözeŋez ila bezlärne šad äjlä...* [Әлф ләйлә, б. 139] ‘Матур йөзегез белән безне шатландыр’; *čebenlär baybannyŋ jözenä qunyb, joqlarya birmägännän* [Кәлилә вә Димнә, б. 75] ‘Чебеннәр бакчачының йөзенә кунып, йокларга ирек бирмәгәч...’; *Čähräsendän padišah ikänen belde* [Әбүгалисина, б. 11] ‘Йөзеннән патша икәнен аңлады...’; *Güzäl čyrajly abystajlar belän yyjš-yyjšrät itärgä mäxäbbäte bardyr* [Тутыйнамә, б. 10] ‘Чибәр йөзле хатыннар белән чуалырга ярата иде’.

Текстларда персонажларның матурлыгын белдерү өчен *йөз* сүзенең *гөл* лексемасы катнашында килү очраклары да бар: *Bädiğyl Camalnyŋ jöze göl kebi ačyldy...* [Әлҗилдүл-хәмисү, б. 90] ‘Бәдигыл Җамалның йөзе гөл кебек ачылды’; *göl jözle...* [Тутыйнамә, б. 4] ‘Гөл йөзле...’.

Еш кына тискәре образларны сурәтләгәндә автор аның тышкы кыяфәтенә дә зур игътибар бирә: *Xajwanlar qaryj torğan bik qabäxät, borny cimerek, küze suqyr, ağyzy čalyš, ajağy aqsaq, ber quly qysqa, gurbuny čyqğan, janyna ber keše kilä almaj ağyz sasysyna...* [Әлф ләйлә, б. 106] ‘Хайваннар караучы – бик кабахәт, борыны җимерек, күзе сукыр, авызы чалыш, аягы аксак, бер кулы кыска, бөкресе чыккан, янына бер кеше килә алмас авыз сасысына...’

Küz ‘күз’ соматизмы текстларда еш кына туры һәм күчерелмә мәгънәдә кулланыла: *Küzendäge jäšen wä jözendäge tuzanyn sört* [Кырык вәзир, б. 101] ‘Күзендәге яшен һәм йөзендәге тузанын сөрт...’; *Küzläre qyzaryan ide* [Әбүгалисина, б. 61] ‘Күзләре кызарган иде...’; *Küzläremez hälak bula jazdy...* [Әлф ләйлә, б. 63] ‘Күзсез кала яздык...’.

Еш кына, тикшерелә торган әсәрләр текстларында күз, күрү органы буларак кына түгел, бәлки кешенең эчке дөньясы көзгесе буларак та кулланыла: *Küzlärendän, jözendän načar adäm uldyyyn beleb* [Әлҗилдүл-хәмисү, б. 23] ‘Күзләреннән, йөзеннән аның начар кеше икәнен белде’; *küz qarašlaryndan belde, bunlar arsynda yyjšyq-mäxabbät bulyanny...* [Әлҗилдүр-рәбигу, б. 82] ‘Күз карашларыннан болар арасында мәхәббәт булганын белде...’.

Әлеге лексема хәзерге татар әдәби телендә кулланылган фразеологизмнар составында да очрый: *Axyr xöcrätneŋ ečenä töten tulyb, bik xafä qyjla bašlady. Küz ačar xäl juq* [Әбүгалисина, б. 258] ‘Соңыннан,

бүлмәнең эченә төтен тулгач, бик нык курка башлады. Күз ачар хәл юк...'; *Jöz atlylar wä ber görux saqčylar qaršy kileb, küz küreme qadär kiŋ ber mäjdannan kičeb ber oluğ diwan cirenä kiterdelär* [Әбүгалисина, б. 317] 'Аларны йөз атлы һәм бер төркем сакчылар каршы алдылар да, күз күреме кадәр киң бер мәйданны үтеп, бер зур канцелярия бинасы янына алып килделәр'; *Ike batyr küzlären čekeräjteb ber bersenä qasd ittelär* [Кәлилә вә Димнә, б. 7] 'Ике батыр күзләрен чекерәйтеп бер-берсенә текәлделәр'; *Küzlären joldyz kebi jaltyratyb, myjyqlaryn qabartadyr* [Кәлилә вә Димнә, б. 15] 'Күзләрен йолдыз кебек ялтыратып, мыекларын кабартадыр...'; *Küzenä joqy kermäde* [Кырык вәзир, б. 50] 'Күзенә йокы кермәде'.

Еш кына бу лексема 'күз тию' төшенчәсен белдерүдә дә катнаша: *Bu uğlanğa küz timäsen...* [Әлҗилдүс-сәлисү, б. 42] 'Бу малайга күз тимәсен...'; *Däwlätlärenä küz tide* [Кәлилә вә Димнә, б. 9] 'Дәүләтләренә күз тиде...' һ. б.

Өйрәнелгән текстларда күз лексемасын хәзерге әдәби телдә актив булмаган фразеологизмнар составында да очратырга мөмкин: *Bän sine köteb küzlärem julda qaldy* [Әлф ләйлә, б. 46] 'Мин сине көтә-көтә, күзләрем юлда калды...'; *Säwdägär küzendän ğaib buldy* [Тутыйнамә, б. 155] 'Сәүдәгәр күзеннән гаиб булды (юкка чыкты)...'.

Югарыдагы мисаллардан күренгәнчә, кыйсса текстларында *küz* 'күз' лексемасы, кагыйдә буларак, лексик эквивалентларсыз гына кулланыла. Ләкин аның семантик һәм функциональ диапазоны шактый киң икәнлеге аңлашыла.

Әсәрләрдә *awyz* // *ağyz* 'авыз' сүзе гадәттә, туры мәгънәне белдерә: *Bän diŋgez suyn ečäm läkin sezneŋ ağyz ilä* [Әлҗилдүр-рәбигу, б. 182] 'Мин диңгез суын эчәрмен, ләкин сезнең авыз белән...'; *Ağyzyna jawlyq tyğyb, kütäreb diŋgezgä kitereb* [Әлҗилдүр-рәбигу, б. 206] 'Авызына яулык тыгып, күтәреп диңгезгә китерделәр...'; *Qulyŋ ilä ağyzyna suk* [Әлҗилдүр-рәбигу, б. 199] 'Кулың белән авызына сук'; *Ber berenä qaršy awyzlaryn ačyb toryrlar* [Кырык вәзир, б. 33] 'Бер-беренә авызларын ачып карап торырлар'; *Awyzyŋny ciŋ belän tot* [Кырык вәзир, б. 101] 'Авызыңны җиң белән капла...'; *Tuğry söjlärgä ağyz ačyb äjtde* [Тутыйнамә, б. 136] 'Тугры сөйләр өчен, авызын ачып, сөйләргә кереште' һ. б.

Кыйсса жанрына караган текстларда *tel* 'тел' лексемасының да туры һәм күчерелмә мәгънәләре күзәтелә: *Kešeneŋ tele ečeneŋ tylmačydyr* [Тутыйнамә, б. 71] 'Кешенең теле – эчке дөньясының тәрҗемәчесе...'; *Barmayyn telenä tijereb sanar irkän...* [Әлф ләйлә, б. 37] 'Бармагын теленә тидереп саный икән...'.

Күчерелмә мәгънәдә *tel* лексемасы коммуникатив функцияне белдерә: *säjäd, ayač telgä kiler* [Кәлилә вә Димнә, б. 72] 'Мөмкин, агач телгә килер...'; *Bylbyl kebek fäsyjx telen ačyb äjtde* [Әбүгалисина, б. 11] 'Былбыл кебек матур телдә әйтте...'; *Güzäl jeget kileb jomšaq tel berlän ğälladqa äjtde...* [Әлф ләйлә, б. 96] 'Матур егет килеп, йомшак тел белән җәлладка әйтте'.

Анализлана торган текстларда ‘кул’ төшенчәсен җиткерү өчен *äl* һәм *qul* сүзләре кулланыла, бу ике лексема да туры һәм күчерелмә мәгънәләрне аңлата: *äleŋä ber fonar tot* [Әлф ләйлә, б. 129] ‘Кулыңа фонарь тот’; *Sixer ilän uγlymny bozaw surätenä, ğarijämne käğä surätenä qujmyšda, kötüčemezneŋ älenä tabšyryb* [Әлф ләйлә, б. 12] ‘Сихер ярдәмендә улымны бозау сурәтенә, җариямне кәҗә сурәтенә кертеп, көтүчебезнең кулына тапшырып...’; *Šahzadä ul kijemne xuğa qulyna birde* [Кырык вәзир, б. 52] ‘Шаһзадә ул киемне хуҗа кулына бирде’; *ul mäxbubäm kölemseräb qulyna ber közge totyb* [Әлҗилдүс-сәни, б. 48] ‘Минем сөеклем, көлемсерәп, кулына бер көзге тотып...’; *Därwišneŋ itägen qulyŋdan jibärmä* [Әбүгалисина, б. 23] ‘Дәрвишнең итәген кулыңнан җибәрмә’.

Күчерелмә мәгънәдәге *qul* ‘кул’ лексемасы ярдәмендә бер кешенең икенче кешегә карата ихтирам хисләрен белдерү очраклары да күзәтелә: *Aqsaq, suqyr franq, išekdän kereb, Märjamnyŋ qulyn übde* [Әлҗилдүс-сәдисү, б. 198] ‘Аксак, сукыр европалы, ишектән кереп, Мәрьямнең кулын үпте’; Q*ulyn übeb xälen sorady* [Тутыйнамә, б. 83] ‘Кулын үбеп, хәлен сорады’.

‘Йөрәк’ төшенчәсе текстларда *jöräk* һәм *qaleb* сүзләре белән бирелә. Алар күбесенчә, күчерелмә мәгънә аңлаталар: *Jöräge syqrab zar-zar jyylady* [Кырык вәзир, б. 51] ‘Йөрәге сыкрап, зар елады’; *Bän buny küreb, jörägem pärä pärä bulyb* [Әлф ләйлә, б. 136] ‘Мин моны күргәч, йөрәгем телмә-телмә булды...’; *Saba jile, xäbäreŋ, barmy minem jöräk ğanymdan ber närsä kiterdeŋme?* [Тутыйнамә, б. 7] ‘Таң җиле, яңалыкларың бармы, минем йөрәк җанымнан берәр хәбәр китердеңме?’; *Qalb ämer itmäsä, tel süzli almajdyr...* [Әлҗилдүс-сәни, б. 47] ‘Йөрәк боермаса, тел сөйли алмый...’; *Bänem qalebemä šäfqat kileb, waqyjγany bäjan äjlädem* [Әлф ләйлә, б. 62] ‘Минем йөрәгемә шәфкать килеп, вакыйганы сөйләдем’.

Mujyn ‘муен’, *barmaq* ‘бармак’, *buγaz* ‘бугаз’, *ajaq* ‘аяк’, *tez* ‘тез’, *arqa* ‘арка’, *söjäk* ‘сөяк’, *jodryq* ‘йодрык’; *qujyn* ‘куен’ кебек соматизмнар анализланган текстларда бары тик номинатив мәгънәдә кулланылган.

Югарыда китерелгән мисаллардан күренгәнчә, шул чор әдәби телендә өйрәнелә торган сүзләр төркеменең семантик дифференциациясе тулысынча оешып җитмәгән. Бу процесс акрынлап дәвам итеп, әдәби тел үсеш дәверенең соңгырак чорларында гына тәмамланган. Текстлардан *кеше* сүзенең бүгенге көнгәчә үзенең семантик универсальлеген саклап калганлыгын, ә *инсан, зат, шәхес* кебек алынма лексиканың күбрәк китап стилендә кулланыла башлавын беләбез. Шулай ук, кыйссаларда актив кулланылып, номинатив, нейтраль мәгънәгә ия булган *адәм, бәндә* кебек сүзләр хәзерге татар әдәби телендә мәгънәсен үзгәртеп, коннатaтив, ягъни түбәнсетү төсмерендә кулланыла башлаган.

Кыйсса жанрындагы әсәрләрдә соматик лексика туры һәм күчерелмә (метафорик) мәгънәләрдә очрый. Генетик аспекттан караганда,

текстларда төрки-татар лексикасы өстенлек итә. Алар кеше портретларының аерылгысыз өлеше булып тора. Әлеге лексиканы өйрәнү әсәр авторлары халык-сөйләм теле элементларын үз әсәрләре составына кертүгә зур игътибар биргәннәр, шул рәвешчә, хәзерге татар әдәби теленә нигез салуда үзләреннән саллы өлеш керткәннәр, дип фикерләргә нигез бирә.

Әдәбият

Горды Мирослава. Соматическая фразеология современных русского и польского языков. Щецин, 2010. 364 с.

Әхмәтьянов Р.Г. Татар теленең этимологик сүзлеге: ике томда. I т. (А–Л). Казан: Мәгариф – Вакыт, 2015. 543 б.

Әхмәтьянов Р.Г. Татар теленең этимологик сүзлеге: ике томда. II т. (М–Я). Казан: Мәгариф – Вакыт, 2015. 568 б. Татар теленең аңлатмалы сүзлеге. Т. I: А–В. Казан: ТӘһСИ, 2015. 712 б.

ابوعلي سينا قصه سي ديمكله مشهور تخيلات ننك ترجمه سي.عبدالقيوم عبدالناصر اوغلي ننك ترجمات و تصنيفاتنداندر. قزان اونيويرسيتيتي ننك طبع خانه سنده باصمه اولنمشدر ١٨٩٤ نچي يلده. ١١٢ ب = Абугалисина кыйссасы димәклә мәшһүр тәхйиләтнең тәрҗемәсе = Рассказы Абу Гали Сины. Казань: Изд-во Казан. ун-та. 1894. 112 с.

الف ليلة و ليلة،بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي،١٨٩٧ سنهده ٢١٢ ب. = Әлф лəйлə вə лəйлə= Тысяча и одна ночь. Т. 1. Казань: Изд-во Казан. ун-та. 1897. 212 с.

الجلد الثاني ترجمة الف ليلة و ليلة ايكنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي ١٨٩٧ سنه ده. اوشبو مننك ده بر كيچه كتابى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل قزان اويازى توبان قرصى آولى حاجى شمس الدين حسين اوغليننك ورثه لري خراجاتي ايلان اول مرتبه ١٨٩٨ يلده ١٦٠ ب. = Әл-җилдүс-сәни тәрҗәмәти әлф ләйлә вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 2. Казань: Изд-во Казан. ун-та. 1898. 120 с.

الجلد الثالث ترجمة الف ليلة و ليلة. اوچنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ١٨٩٩ سنه ده. ٣١٨ ب. = Әлҗилдүс-сәлисү тәрҗәмәти әлф ләйлә вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 3. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1898. 286 с.

الجلد الرابع ترجمة الف ليلة و ليلة. درتنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ١٨٩٩ سنه ده. ٣١٨ ب. = Әлҗилдүр-рәбигу тәрҗәмәти әлфи ләйләти вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 4. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1899. 318 с.

الجلد الخامس ترجمة الف ليلة و ليلة. بشنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ١٨٩٩ سنه ده. ١٩٢ ب. = Әлҗилдүл-хәмисү әлфи ләйләти вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 5. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1899. 192 с.

الجلد السادس ترجمة الف ليلة و ليلة. الطنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ١٨٩٩ سنه ده. ٣٨٢ب = Әлҗилдүс-сәдисү әлфи ләйләти вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 6. Казань, Изд. Казан. ун-та, 1899. 382 с.

طوطي نامه. عبدالعلام فيض خان اوغلي نك ترجماتندن. مطبعة كريميه، قزانده ١٩١٦. ١٧٥ ب. = Тутый нәмә =Тутынаме. Казань: Матбага Каримия, 1916. 175 с.

كليله و دمنه كتابي. بو كتاب باصمه اولنمشدر قزان اونيويريستيني ننك طبع خانه سنده١٨٨٩ نچى يلده. ٨٧ ب. = Кәлилә вә Димнә китабы = Книга Калилы и Димны. Казань: Изд. Казан. ун-та, 1889. 87 с.

قرق وزير قصه سي، عثمانلى تلندن ترجمه قيلنوب قزانده اوچونچى مرتبه باصلدى. عبدالقيوم عبدالناصر اوغلي ننك ترجماتندادر. قزانده انيويرسيتيت طبع خانهسنده باصما اولنمشدر ١٨٨٣ سنه ده. ١٦٠ ب. = Кырык вәзир кыйссасы = Рассказы сорока визирей. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1883. 160 с.

Гыйлемшин Флер Фоат улы,
филология фәннәре докторы, доцент, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының баш фәнни хезмәткәре, «Россия Фәннәр академиясенең Казан фәнни үзәге» федераль тикшерену үзәгенең әйдәп баручы фәнни хезмәткәре

Гыйлемшина Айсылу Габделҗәмил кызы,
филология фәннәре кандидаты, Казан дәүләт медицина университетының рус һәм татар телләре кафедрасы доценты